

U sastavu Prve ProleTERSke divizije

Pokret prema srednjoj Bosni i borbe oko Sitnice

Pred kraj 1942. došlo je do teških i najznačajnijih sudara zaraćenih strana, posebno na istočnom frontu. Niko još nije mogao sagledati kraj rata, pa ni najveći optimisti. Teške borbe vodile su nemačke armije za Staljingrad. Nijemci su već bili ovladali Kubanom, izbili na Kavkaz i opasno zaprijetili da ostvare jedan od najvažnijih svojih ciljeva - da dođu do zakavkaske nafte. Oni su širom Njemačke pripremali proslavu osvajanja Staljingrada. Samo je Vrhovna komanda Crvene armije znala šta tih dana priprema njemačkim armijama. Svi ostali su sa strahom iščekivali odgovor na pitanje hoće li Crvena armija izdržati.

U Africi i na Pacifiku, saveznici su već postizali početne i ohrabrujuće uspjehe. Britanska 8. armija bila je u ofanzivi u sjevernoj Africi. Međutim, i Japanci su bili u punoj ofanzivi na Pacifiku i Aziji.

Bez obzira na uspjehe, Nijemci nisu izgledali tako zastrašujuće jaki, kao prije godinu dana.

*

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji nezadrživo je rastao. Njegove oružane formacije, brigade i odredi, nalazili su se u ofanzivi u većem dijelu zemlje. Sve više se širila oružana borba i obuhvatala gotovo sve krajeve zemlje.

U to vrijeme, na najznačajnijem dijelu jugoslovenskog ratišta, u zapadnoj Bosni, Vrhovni štab NOP i DVJ vrlo je uspješno organizovao odbranu slobodne teritorije.

Pomoćnim snagama zatvorio je pravce od Banje Luke, Jajca i Livna, a glavnim snagama oslobodio Bihać, Bosansku Krupu, Veliku Kladušu, Cazin, Slunj i presjekao neprijatelju operacijske pravce koji od Zagreba vode ka moru. Stvorena je slobodna teritorija koja je zahvatala preko 50.000 km². Narodnooslobodilačka vojska narasla je na oko 150.000 boraca, svrstanih u 37 brigada i veći broj partizanskih odreda, sa raznovrsnim pješadijskim naoružanjem i artiljerijom, sposobnom da izvode i krupnije vojne operacije. Do tada je za izvođenje većih operacija grupisano po nekoliko brigada i odreda pod jedinstvenom komandom. Tražio se nov kvalitet i bolja organizacija komandovanja, uklađena sa osnovnim strategijskim ciljevima NOR-a. Radi toga je Vrhovni štab

donio odluku da partizanske brigade svijeta u vete i Krupnije formacije operativno-strategijskog karaktera - divizije i korpusne.

Tako su naredbom Vrhovnog štaba NOV i DVJ br. 88, od 1. novembra 1942. formirane 1. i 2. proleterska divizija. Do kraja 1942. formirano je još 7 divizija: 3. udarna, 4. i 5. krajiška, 6. lička, 7. banijska, 8. hrvatska (kordunaška) i 9. dalmatinska - ukupno 9 divizija.¹⁴¹

U sastav 1. proleterske divizije ušle su ove brigade:¹⁴² 1. proleterska brigada, 3. sandžačka proleterska brigada, koja se u to vrijeme nalazila u rejonu Mrkonjić Grad - Sitnica i 3. krajiška brigada.

Za komandanta 1. proleterske divizije postavljen je Koča Popović, a za političkog komesara Filip Kljajić do tada komesar 1. proleterske brigade. Za načelnika Štaba 1. divizije postavljen je Vaso Jovanović. Za zamjenika političkog komesara 3. krajiške brigade postavljen je Đuro Lončarević, na mjesto Radoja Ljubičića koji je otišao na novu dužnost.

Štab 3. krajiške brigade izdao je 7. novembra naredbu u kojoj se, pored ostalog kaže: »Naša 3. brigada prema naredbi Vrhovnog štaba ulazi u sastav novoformirane Prve proleterske divizije.«¹⁴³

Istom naredbom regulisana su i sva ostala pitanja vezana za ulazak 3. krajiške brigade u sastav 1. proleterske divizije:

- da ljudstvo po bataljonima bude na okupu, da se dobro odmori i snabdije odećnom opremom; da se jedinice snabdiju dovoljnim količinama municije i ponesu rezervu; da se prateći i radni vodovi snabdiju potrebnim brojem konja; da se 1, 2. i 3. bataljon okupe u logoru u Zegarju, a 4. u Zavalju.

Brigadni sanitet je bio popunjen odgovarajućim brojem bolničara, tako da je u svakoj četi bio po 1 bolničar, u bataljonima bataljonski referent saniteta, a pri Štabu 3. krajiške brigadni ljekar i 4 bolničara, ukupno njih dvadeset jedan. Snabdjeveni su bili dovoljnim količinama sanitetskog materijala.

Vrhovni štab planirao je da u sastav 1. proleterske divizije uđe i 1. krajiška brigada. Međutim, na prijedlog Oblasnog povjereništva Pokrajinskog komiteta KP Bosne i Hercegovine za Bosansku krajinu, i Okružnog komiteta KPJ za Drvar, to je izmjenjeno.¹⁴⁴

Brojno stanje 3. krajiške brigade kad je ušla u sastav 1. proleterske divizije, bilo je 1.386 boraca, od kojih 62 drugarice.

Po naređenju načelnika Vrhovnog štaba,¹⁴⁵ 3. krajiška brigada stigla je do kraja 13. novembra 1942. u Bosanski Petrovac. Tu je primila jedan

¹⁴¹ Oslobođilački rat, knj. , str. 377.

¹⁴² Bilten Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije, br. 20-21-22. Zbornik, tom 2, Beograd, 1949, str. 197.

¹⁴³ Zbornik, tom 4, knj. 8, br. dok. 25.

¹⁴⁴ Jedne godine poslije rata, za vrijeme proslave godišnjice ustanka u Drvaru, na pitanje pisca ovih redova kako je došlo do toga da 3. krajiška uđe u sastav 1. proleterske divizije, a ne neka druga krajiška brigada, drug Đuro Pucar Stari je odgovorio vrlo kratko: »Odlučio je socijalno-klasni karakter tadašnjeg boračkog sastava brigade. Znali smo da tri četvrtine boračkog sastava 3. krajiške čine industrijski radnici, pretežno zanatlije, te radnici koji su radili na sječi šume u Kjekovači, Grmeču u Osječenici, daci i seoska omladina«.

¹⁴⁵ Zbornik, tom 2, knj. 6, dok. 156.

protivtenkovski top.¹⁴⁶ Sutradan je vrhovni komandant izvršio smotru i održao govor borcima postrojene Brigade. Većina boraca prvi put je vidjela svog vrhovnog komandanta. Tito je govorio o uspjesima NOV Jugoslavije i naglasio da će borba biti krvava i teška i da je do pobjede još uvijek daleko, da nas očekuju nove žrtve, novi naponi i iskušenja. Ostale su te Titove riječi duboko urezane u sjećanja boraca, koje su često komentarisali u borbama na Neretvi, Sutjesci, Drini, Sremskom frontu i drugdje.

Ući u sastav 1. proleterske divizije i nositi naziv proletera, bilo je veliko priznanje, ali još i veća obaveza svakog borca i starješine 3. krajiške brigade. Praksa je kasnije pokazala da se rukovodstvo nije prevarilo. Njeni borci opravdali su to povjerenje.

Poslije Titovog govora, politički komesar Divizije, drug Filip Kljajić Fića je u dvorani nekadašnjeg Sokolskog doma održao sastanak sa partijskim i političkim rukovodiocima 1. proleterske i 3. krajiške brigade. Ukazao je na značaj formiranja divizije, a zatim je govorio o stilu i metodi rada partijsko-političkih aktivista. Većina kadra u 3. krajiškoj brigadi nije imala neko veće iskustvo, ni posebno teorijsko znanje. Govor vrhovnog komandanta i političkog komesara Divizije, dali su nov podstrek i podsticaj borcima i starješinskom kadru za dalji rad.

Formiranjem udarnih i proleterskih brigada NOVJ ukazala se potreba za što boljim i organizovanijim radom partijske organizacije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u svim jedinicama. To je bilo potrebno ne samo sa stanovišta jačanja vojnih jedinica, već i zbog mobilizacije novih boraca. Razvoj političkih događaja u zemlji zahtijevao je da se linija Komunističke partije Jugoslavije u potpunosti shvati i da se odluke i direktive KPJ jedinstveno i pravovremeno sprovode u život u svim jedinicama NOVJ. Da bi pružio neposrednu, potpuniju i stalnu pomoć partijskim rukovodstvima i političkim komesarima Brigade, CK KPJ uveo je novu formu partijsko-političkog rada i sredinom 1942. godine, odlučio da se pri svakoj brigadi formira politodjel, sa jasno određenim zadacima i dužnostima. To se vidi iz odluke Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, u kojoj se, pored ostalog, kaže:

»Dužnost politodjela pri narodnooslobodilačkim proleterskim i udarnim brigadama je da pomognu u provođenju i razvijanju partijsko-organizacijskog rada u brigadnim partijskim organizacijama i opšte političko-propagandne djelatnosti i u samoj brigadi i van nje, na terenu kroz koji se ona kreće.

Politodjeli su organi CK i direktno opšte s njim. Oni podnose CK-u izvještaj o svome radu i za isti su njemu odgovorni.

Do sada su politodjeli radili samo u brigadama i, po svojoj inicijativi, i van brigada. Novom odlukom taj rad je proširen i odnosi se na:

- organizacijsko-partijski rad u brigadi;*
- opšte političko-propagandni rad u brigadi i van nje;*

¹⁴⁶ Zbornik, tom 2, knj. 6, dok. 160.

- rad sa partijskom organizacijom na terenu i
- u organizaciji pozadine uz pripomoć, saglasnost i kontrolu partijske organizacije u brigadi i na terenu, kao i zamjenika politkoma, (političkih komesara) uz saradnju cjelokupnog partijskog aktiva.

Treba shvatiti da Politodjeli nisu nikakav partijski forum, već imaju instruktorski karakter.

Politodjeli moraju voditi u prvom redu računa o pravilnom tumačenju političke linije naše Partije i njenom ispravnom sprovođenju u praksi, i pravilnom vaspitanju i podizanju partijskih kadrova. Ovo nameće usku saradnju politodjela sa zamjenikom politkomesara kao rukovodiocem partijske organizacije u brigadi, politkomesarom brigade, kao i usku vezu sa partijskom organizacijom. ...

Članovi politodjela, kao članovi Partije, prisustvuju i rade u štabskoj ćeliji brigade¹⁴⁷.

Prema ovoj odluci politodjeli nisu bili sastavni dio brigadne partijske strukture, iako su njihovi članovi radili u štabskim ćelijama KPJ. Oni nisu bili ni organi štaba brigada.

Politodjele brigada sačinjavali su iskusniji partijsko-politički i teoretski uzdignutiji radnici, sastavljeni, pretežno, od intelektualaca i školovanih ljudi, a djelimično i od radnika. Politodjele brigada sačinjavala su, obično, po tri člana. Radi što uspješnijeg i organizovanijeg rada u izvršenju zadataka, među njima je izvršena podjela rada jednoobrazno u svim brigadama.

Rukovodilac politodjela, koji je posebno imenovan od CK KPJ, bio je odgovoran za partijsko-organizacijski rad i tijesno sarađivao sa partijskim rukovodiocem brigade. Drugi član politodjela bio je zadužen za politički i kulturno-prosvjetni rad i neposredno je sarađivao sa političkim komesarom brigade, dok je treći član politodjela bio zadužen za rad sa organizacijom Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

Članovi politodjela su radili kolektivno. Na sastancima su analizirali stanje u partijskoj i skojevskoj organizaciji, i u jedinici kao cjelini, sastavljali planove i rasporede rada i zauzimali kolektivne i jedinstvene stavove o svim pitanjima iz okvira njihove djelatnosti, kao i o sadržaju izvještaja, koje je rukovodilac politodjela slao Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije.

Politodjel 3. krajiške brigade formiran je tek pošto je Brigada ušla u sastav 1. proleterske divizije.

Sastav prvog Politodjela 3. krajiške brigade sačinjavali su Sava Brković, rukovodilac, Živorad Ljubičić, drugi član i Ljubica Đorđević treći član. Takav sastav politodjela ostao je sve do polovine juna 1943. godine.

Narednog dana, 16. novembra 1942. Brigada je krenula preko Dravska i Ključa za Čađavicu. Pred njen polazak, stiglo je iz Drvara u Bosanski Petrovac oko 60 djevojaka i nekoliko omladinaca, sa znanjem

¹⁴⁷ Iz Odluke CK KPJ od 28. avgusta 1942. o postavljanju Politodjela 1. krajiške brigade - Zbornik, tom 9, knj. 1, dok. 132.

organa narodne vlasti, da bi pošli sa Brigadom. Komesar 3. bataljona dobio je zadatak da ih vrati za Drvar, jer je trebalo prethodno da završe omladinski vojni kurs. Pored toga nije bilo ni dovoljno oružja u Brigadi za njih. Uvjeren da je dobro izvršio zadatak i pošto su se omladinci uputili za Drvar, komesar je sa dva kurira krenuo za Brigadom. Međutim, kad je stigao u Ključ, u Brigadu je prije njega stigla polovina omladinaca i omladinki, koji su, koristeći se prijekim putem stigli prije njega Brigadu i svrstali se u njene redove.

Drugi i 3. bataljon oslobodili su 19/20. novembra Čađavicu. Zarobljeno je 52 domobrana, a ubijeno 8 ustaša. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 3 puškomitraljeza i 42 puške.¹⁴⁸

U isto vrijeme 1. proleterska i 3. sandžačka proleterska oslobodile su Sitnicu. Rejon Čađavica - Sitnica predstavljao je vrlo važan odbrambeni čvor za neprijatelja. Štitio je prilaze prema Banjoj Luci i Mrkonjić-Gradu i Jajcu.¹⁴⁹ Zarobljeno je 600 domobrana i 40 Nijemaca. Zaplijenjene su 4 haubice, 1 minobacač, 3 teška mitraljeza i 10 puškomitraljeza.¹⁵⁰

U isto vrijeme 4. krajiška brigada odbila je napad neprijateljeve borbene grupe zvane »Skupina Tomas«,¹⁵¹ koja je napadala od Banje Luke preko Kadine vode, i prisilila je na povlačenje. Nju su sačinjavali: dijelovi njemačke 714. divizije, njemačkog 262. oklopnog puka, lovačka domobranska bojna Petrinjskog puka, dijelovi 10. domobranske pukovnije i 8. topničkog sklopa.

Napad, na neprijateljev garnizon u Jajcu

Čim je raščišćena situacija oko Sitnice i Čađavice, 1. proleterska divizija krenula je za Jajce. Uz put je oslobodila Mrkonjić Grad. Napad na Jajce trebalo je čuvati u najvećoj tajnosti. Radi toga je bilo zabranjeno i kretanje civila prema gradu.

Napad su po naređenju Vrhovnog štaba izvele jedinice 1. i 3. divizije, prema planu koji su zajednički sastavili štabovi divizija, i to: 1. proleterska sa sjevera, a 3. s juga.

Treća krajiška brigada napadala je sjeverno od puta Jezero - Jajce, a lijevo od nje duž puta Krupa na Vrbasu - Jajce dolinom Vrbasa 1. proleterska brigada. Treća sandžačka proleterska brigada nalazila se u rezervi u rejonu Mrkonjić-Grada.

Prije napada, 3. krajiška brigada prikupila se u rejonu: s. Mile - Dubrave - Magaljdol. Na desnom krilu 3. krajiške, duž puta, napadao je 1. bataljon, a lijevo 3. pa 2. bataljon, dok je 4. bataljon bio u rezervi. Polazni položaj s. Carevo Polje, zaselak Dobrik - s. Vrbica.

Brigadi je bio pridodat 1 protivtenkovski top, a napad je podržavala haubička baterija 1. proleterske divizije sa vatrenih položaja iz istočnog dijela s. Prisoja.

U zapovijesti Štaba Brigade detaljno su bili razrađeni i ugovoreni znaci. Početak napada određen je za 20,30 časova 24. novembra 1942.

¹⁴⁸ Zbornik, tom 4, knj. 8, br. dok. 67, str. 122

¹⁴⁹ Isto, str. 114.

¹⁵⁰ Izvještaj Štaba 1. proleterske brigade AVII, k. 701, f. 2, dok. 3.

¹⁵¹ Isto.

Napadu je trebalo da prethodi kratkotrajna artiljerijska priprema. Komandno mjesto Štaba 3. krajiške brigade u s. Vrbici.

Jajce je bilo prethodno oslobođeno u septembru, ali ga je neprijatelj ubrzo preoteo intervencijom jakih snaga s pravca Travnika i Donjeg Vakufa. U gradu su ostale posadne jedinice: 1. četa njemačkog 738. puka, 17. ustaški bataljon i žandarmi. Ponovo je osposobljena električna centrala i proradila fabrika sode i karbida. Neposredno pred napad na Jajce, i gubljenjem Sitnice i Mrkonjić-Grada, neprijatelj je pojačao odbranu grada sa 9. i 11. satnijom i baterijom topova 9. pješadijskog domobranskog puka.

Jajce je branilo oko 800 vojnika sa 4 topa, 5 oklopnih vozila i veći broj minobacača i automatskog oružja. Spoljnji pojas odbrane protezao se od rijeke Vrbasa, preko Carevog polja, Cusine i Skele do s. Lučina na desnoj obali rijeke. Oko bunkera i ispred zidina tvrđave i rovova, neprijatelj je postavio bodljikavu žicu i nabacao mine. Sve pogodne tvrde zgrade pripremio je za odbranu. Gradom su kružila oklopna kola spremna da intervenišu prema potrebi. Odbranom je rukovodio njemački oficir.¹⁵²

Napad je otpočeo u određeno vrijeme. Drugi i 3. bataljon u prvom naletu zauzeli su čitav sistem drveno-zemljanih bunkera i očistili sela Katinu i Zjaje, te podišli jakim utvrđenjima na ivici grada. Ostalo je samo jedno utvrđenje u Carevom selu na pravcu 2. bataljona.

Koristeći se iskustvom stečenim u borbama na Bihaću, bataljoni su poslije kratkotrajnih priprema, svaki na svom pravcu nastupanja, likvidirali po nekoliko bunkera, napravili brešu i dočepali se tvrdih zgrada i zidina sa kojima je bila opasana tvrđava, dok su preostale bunkere blokirali slabim snagama. Ovdje je do punog izražaja došlo sadejstvo između bombaških grupa i mitraljeskih odjeljenja, koja su štitila njihov prilaz neprijateljevim bunkerima. Dobro je poslužila i pomrčina te noći. Iako slabe razorne moći, veliku ulogu odigrao je i protivtenkovski top 45 mm, koji je gađao vrlo precizno u bunkere.

Pokušaj neprijatelja da protivnapadom istjera borce 2. i 3. bataljona iz zauzetih utvrđenja, nije uspio. Nije uspio ni protivnapad neprijatelja na pravcu 1. bataljona, koji je koristeći se tenkovima, pokušao da ga odbaci prema Jezeru. Tu je veliku ulogu odigrao protivtenkovski top pridodat 3. brigadi. Te noći su se borci 3. brigade upoznali s poznatim artiljercem 1. proleterske brigade, Ljubomirom Marićem Ljubecom.

Lijevo 1. proleterska brigada sa dva bataljona nije uspjela prve noći da likvidira neprijatelja na pravcu svoga nastupanja. Nijemci su pružali žilav otpor.

Pošto napad prve noći nije do kraja uspio, štabovi 1. i 3. divizije zaključili su da napad treba obnoviti naredne noći, a u toku dana dobro pripremiti jedinice. Napad je otpočeo u 19 časova 25. novembra 1942. Jedinice 3. brigade su, uz podršku artiljerije i minobacača i svestranu upotrebu protivtenkovskih topova i jurišnih grupa, savladale noću ot-

¹⁵² Izvještaj 5. oružničke pukovnije. Zbornik, tom 4, knj. 8. br. dok. 236, str. 538, Oslobođilački rat, knj. 1, str. 350. Izvj. 3. domobranskog zbora AVII, fond NDH, knj. 15, f. 23, dok. 39.

por neprijatelja na pravcu nastupanja, upale u grad i zauzele raskršnicu puteva i most na rijeci Plivi u samom centru grada.

Na lijevom krilu 3. krajiške, 1. proleterska brigada, pošto je ubacila još jedan bataljon u borbu, savladala je otpor i prodrla u grad. Jedinice 3. divizije slomile su otpor neprijatelja na Čusini i upale u grad s južne strane. Zahvaljujući upornoj odbrani jednog bataljona 1. dalmatinske brigade, pod komandom Zeke Vojvodića koji se bio utvrdio u rejonu Skela, intervencija neprijatelja sa pravca Bugojna nije uspjela.

Sadejstvo jedinica 1. proleterske i 3. krajiške u toku drugog napada bilo je vrlo dobro, kao i s jedinicama 1. dalmatinske brigade na desnom krilu.

Naročito jak otpor pružili su Nijemci na pravcu nastupanja 1. proleterske brigade. Komandant njemačke jedinice, koji je komandovao odbranom, uhapsio je 2 ustaška oficira zato što su se povukli sa položaja bez njegovog odobrenja. On je bio siguran u snagu i sistem odbrane, a očekivao je i pomoć iz Donjeg Vakufa od pukovske grupe »Anaker« sastava: ojačani puk njemačke 718. divizije sa tenkovima i oklopnim vozom. Međutim, prevario se - juriš naših jedinica bio je brži i jači.

U kritičnoj situaciji, neprijateljeve starješine i vojnike uhvatila je panika. Mnogi Nijemci i ustaše vidjeli su jedini spas u bježanju preko mosta na Vrbasu, ne znajući da ih tamo čekaju jedinice 3. divizije, koje su ih ubijale ili zarobljavale. Radi toga su mnogi od njih pokušali da preplivaju rijeku i da se nekako spasu. Neki od njih utopili su se u hladnom i nabujalom Vrbasu. Jajce je konačno narednog dana u prvim jutarnjim časovima oslobođeno.

Prema vlastitim podacima, neprijatelj je izgubio preko 300 vojnika od kojih 80 Nijemaca.¹⁵³

Zaplijenjeno je: 2 haubice sa 300 granata, 1 protivkolski top, i veće količine automatskog oružja i pušaka, 30 vagona soli i drugi ratni materijal.

Odmah poslije oslobođenja Jajca 3. krajiška brigada prebacila se preko Vrbasa i razmjestila u rejon: s. Kruščica - Lendići - Podlipci - Karići. Prva proleterska brigada zadržala se 2-3 dana u Jajcu, i vršila garnizonsku službu.

Na zajedničkim sastancima štabova i četnim konferencijama, ukazano je na izvjesne propuste i istaknuti pozitivni primjeri boraca i starješina koji su se istakli u borbi, posebno u 2. i 3. bataljonu.

Odmah poslije oslobođenja Jajca, u Bihaću je održano 28. novembra 1942. Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Taj značajan politički događaj otvorio je nove perspektive za dalji razvoj NOB-a. Starješine jedinica su na četnim i bataljonskim konferencijama, i narodu na raznim skupovima, objašnjavali značaj AVNOJ-a kao nosioca nove revolucionarne vlasti u narodnooslobodilačkoj borbi. U gradu je zaveden red. Organizovane su priredbe za narod i borce, na kojima je učestvovao i jedan broj starješina i boraca iz 3. krajiške. Zavladao je opšte raspoloženje među boricima i narodu. Tome su doprinijele i vijesti sa istočnog fronta o početku ofanzive Crvene armije kod Staljingrada.

¹⁵³ Bojna relacija 9. pukovnije, Zbornik, tom 4, knj. 8, br. dok. 237, strana 539-547.

Pošto su se jedinice sredile i borci poslije napornog marša od Borskog Petrovca do Jajca i borbama na Sitnici i na Jajcu, dobro odmorili, Brigada je 2. decembra 1942. prešla r. Ugar i produžila pokret prema Šipragama. Ugar je planinska rijeka sa dubokim koritom i visokim i vrlo strmim teško prohodnim stranama, ali pogodnim za odbranu. Radi toga je prebacivanje preko Ugra bilo vrlo sporo. Na desnoj obali dočekali su je četnici koji su, poslije prvog okršaja, pobjegli.

Lijevo na pravcu s. Meline - Skender Vakuf, nastupala je 1. proleterska brigada.

Poslije izbijanja u rejon s. Vlatkovića, 1. bataljon skrenuo je lijevo preko s. Dunića i Vidovića u pravcu O'bodnika. Drugi i 4. bataljon oslobodili su Šiprage i produžili pokret putem za Maslovare. U Maslovarama su razbili veću grupu četnika koja se razbježala, i zarobili nekoliko četnika. Treći bataljon je prošao kroz Šiprage i izbio južno od Obodnika u zaseoke Borci, Bunići, Potočani. Tako se Brigada na kraju 3. decembra našla na prostoru južno od puta Maslovare - Kotor Varoš na položajima: Veliki Obodnik (tt 640) - Veliko Brdo (k. 603), južno od s. Vrbanjci.

Pošto su oslobodile Skender Vakuf, 1. proleterska i 3. sandžačka proleterska brigada izbile su na lijevu obalu r. Vrbanje i ugrozile neprijatelja u Kotor-Varošu. Prema planu Štaba 1. proleterske divizije, bilo je predviđeno da 3. krajiška brigada glavnim snagama čvrsto zatvori pravac od Teslića i Pribinića, a dijelom snaga sadejstvuje 1. proleterskoj u napadu na Kotor Varoš, Međutim, 1, 2. i 4. bataljon zbog velikog i napornog marša preko Šipraga i rđavog terena, izgubili su mnogo vremena i stigli su sa zakašnjenjem. Tako su 1. proleterska i 3. sandžačka brigada, noću 3/4. decembra 1942. oslobodile Kotor Varoš i zatvorile pravac prema Banjoj Luci, dok je 4. bataljon 3. krajiške likvidirao neprijateljevo uporište u s. Vrbanjci. Zarobljen je vod domobrana i jedan oficir, koji je noću, zahvaljujući nebudnosti stražara, uspio pobjeći.

Četvrtog decembra 1942. oko 6 časova, 1. i 2. bataljon prilikom pokreta od Obodnika preko s. Garića prema grebenu Uzlomca, susreli su se iznenada s jednom jedinicom ustaša i ustaškom milicijom. U kratkotrajnoj borbi neprijatelj je imao 37 poginulih. Zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 21 puška, 1 dvogled i druga oprema. Gubici 1. bataljona 2 mrtva i 5 ranjenih. Poginuli su Nikola Stupar i Bojan Šipka, a ranjeni su: Rajko Sokolović komesar 2. čete i borci Dušan Šarac, Gavro Karanović, Božo Zorić, Milan Rodić i drugarica Štaka Vladušić.

Veća grupa četnika napala je oko 13 časova 4. decembra jedinice 3. bataljona iz rejona Demerova Glava (k. 818), da bi ih nabacila u dolinu r. Vrbanje. Razvila se vrlo žestoka borba. Poslije nekoliko uzastopnih napada i protivnapada, četnici su razbijeni i natjerani u bjekstvo. Ubijeno je nekoliko četnika, a 2 su zarobljena. Naši gubici 2 poginula i jedan ranjen borac.

Napad na jake snage četničkog odreda *Borja*, koje su posjele položaje na južnim padinama Uzlomca i oko puta Maslovare - Pribinić, u rejonu Solila - Drenova strana (tt 925), izvršili su 1, 2. i 3. bataljon 7.

decembra. Jak otpor četnici su pružili na jugozapadnom pruium« u čičkog brda (k. 728), Letišća (k. 1010) i Gajevi (k. 940). Poslije dvočasovne borbe četnici su razbijeni i prisiljeni na povlačenje u pravcu Šnjegotine i Pribinića. Pošto su ovladali grebenom Uzlomca, bataljoni su sa glavnim snagama posjeli položaje na liniji Solila - lijeva obala riječice Bistrice - s. Gornja Šnjegotina, a dio snaga zadržali na grebenu. U to vrijeme jedinice 1. proleterske brigade nalazile su se na položajima Šnjegotina - Skatavica - Podbrđe.

Nezadovoljan razvojem događaja, neprijatelj je krenuo u protivnapad snagama 1. bataljona 741. puka njemačke 714. divizije i sa oko 700-800 četnika, uz podršku tenkova i artiljerije. Pošto mu napad duž puta Čelinac - Kotor Varoš nije uspio, težište napada prenio je na pravac Skatavica - Zovik (tt. 537) i, do kraja dana, potisnuo jedinice 1. proleterske i 3. sandžačke brigade i zauzeo Kotor Varoš. Jedinice 1. proleterske brigade bile su prisiljene da se povuku na lijevu obalu Vrbanje.

Takav razvoj situacije natjerao je Štab 3. krajiške brigade da glavne snage postavi na greben Uzlomca, i da, dijelom snaga spriječi eventualni prodor neprijatelja od Kotor-Varoša prema Maslovarama, a drugim dijelom spriječi protivnapad četnika iz rejonu Borja prema Maslovarama.

Četnici su 9. decembra prešli u napad na 1. bataljon koji se nalazio na lijevom krilu Brigade u Srednjoj Šnjegotini i prisilili ga da se povuče u rejon s. Gavrića.

U isto vrijeme Nijemci, ustaše i četnici produžili su napad iz rejonu Kotor-Varoša i 1. proletersku brigadu prisilili da se povuče prema Šipragama. Do kraja dana, 1. proleterska brigada posjela je položaj u rejonu raskrsnice puteva Maslovare - Kotor Varoš i Šiprage - Kotor Varoš, dok su jedinice 3. krajiške brigade ostale na istim položajima.

U s. Liplje teško je ranjen 10. decembra Gojko Karanović, borac 3. čete 1. bataljona. Pošto nije bilo nosila, borci Nikola i Janko Pilipović nosili su ga na rukama. Četnici su navaljivali, i oni su ga, da bi ga spasli, zamaskirali u jednom grmu i tu ostavili, kako bi poslije odbijanja četnika došli po njega. Četnici su prošli i nisu ga otkrili. Teško ranjenom Gojku ponestalo je snage i izgubio je mnogo krvi. Nije mogao izdržati. Odlučio je da ode do prve kuće i da se javi domaćinu, misleći da će ga on spasiti.¹⁵⁴

Prema naređenju Štaba 1. proleterske divizije¹⁵⁵ sve tri brigade izvršile su protivnapad na četničku grupaciju, koja se nalazila između Maslovare i Kotor-Varoša, i na ustaški garnizon u Kotor-Varošu. Treća krajiška napala je neprijatelja na pravcu Maslovare - Pribinić i Maslovare - Gornja Šnjegotina, a 1. proleterska desnom obalom r. Vrbanje prema Kotor-Varošu. Već u prvom naletu četnici su razbijeni. Drugi, 3. i 4. bataljon 3. krajiške brigade razbili su četnike u rejonu Solila i Klup¹⁵⁶ i na istočnom dijelu Uzlomca, i izbili u toku dana na lijevu obalu

¹⁵⁴ O tome događaju Gojko kaže: »Cim sam se javio, domaćin me nazvao beskućnikom i lopovom, grdio i psovao. Prijetio mi je da ću platiti za one što su toga dana izginuli u borbi sa brigadom. Prijavio me je četnicima, koji su brzo došli po mene. Vukli su me kroz noć i udarali... Bio sam siguran da mi je došao kraj. Predali su me Nijemcima na intervenciju starješine sela, i ovi su me godinu i po dana slali iz logora u logor, da bi me, na kraju, u Zagrebu ponovo oslobodila moja 3. krajiška brigada«.

¹⁵⁵ Tom 4, knj. 8, br. dok. 170, str. 335.

¹⁵⁶ Tom 4, knj. 8, br. dok. 208, str. 423.

r. LUKavac, aOK je t. proleterska ituno « muju uuuja jujcgunn — ukišavka. U isto vrijeme 3. sandžačka brigada ponovo je oslobodila Kotor Varoš. Tako je konačno razbijena glavna četnička grupacija.

Stvoreni su uslovi da jedinice Divizije prodiru dublje u srednju Bosnu prema Banjoj Luci, Tesliću, Derventi i Prnjavoru, i na, taj način, pomognu 5. krajiškoj diviziji koja je noću 10/11. decembra 1942. napadala Sanski Most. Poslije toga, 1. bataljon 3. krajiške upućen je u Šiprage sa zadatkom da zaštiti divizijsku bolnicu sa ranjenicima i rastjera četnike i ustaše koji su se nalazili u okolnim selima.

Sve do 21. decembra 1942. Brigada se nalazila na istoj prostoriji, čistila teren od razbijenih četničkih grupa i izvidala u pravcu Teslića i Prnjavora. Treća krajiška brigada krenula je 21. decembra u dvije kolone.¹⁵⁷ Prva, sastava 3. i 4. bataljon prema Pribiniću, a druga, sastava 1. i 2. bataljon prema Čečavi i s. Kulašima. Sa prvom kolonom krenuli su politički komesar Simo Tadić i zamjenik komandanta Brigade Vlado Bajić, a sa drugom komandant Nikola Karanović i zamjenik političkog komesara Đuro Lončarević.

Prilikom pokreta preko Klupa, 3. bataljon obišao je Pribinić sa jugoistoka, a 4. bataljon sa sjeveroistoka, u namjeri da napadnu jedan bataljon četnika koji se, prema obavještenjima, nalazio u rejonu Pribinića. Međutim, četnici su na vrijeme bili obavješteni o pokretu 3. i 4. bataljona i pobjegli su. Kada je 3. bataljon ušao u Pribinić, zatekao je nekoliko naoružanih civila koji nisu htjeli bježati sa četnicima, neuredne zgrade u kojima su bili četnici i razbacani dijelovi vojničke opreme. Bataljoni su krenuli dalje i razmjestili se: 3. bataljon u s. Buletiću, a 4. u s. Rankoviću.

Drugi i 1. bataljon u pokretu su rastjerali manje grupe četnika i izbili na liniju Čečava - Kulaši. Sve do kraja mjeseca Brigada je ostala na istoj prostoriji, razoružavala razbježale četnike i politički djelovala u narodu. Tih dana u jedinice 1. divizije počeli su dolaziti pojedini borci bivšeg 4. odreda, koji su se silom prilika našli u četnicima. U isto vrijeme 1. proleterska brigada pomjerila se prema Prnjavoru i Klašnicama.

Ni neprijatelj nije mirovao. Već 26. decembra 1942. došlo je do kratkotrajne, ali vrlo žestoke borbe između jedinica 3. bataljona na jednoj, i četničkih bataljona »Karađorđe« i »Vojin Tankosić«, i jedne domobranske bojne, jačine dve do tri satnije, na drugoj strani.¹⁵⁸ Naime, dok se 3. bataljon nalazio na položajima prema Gornjem i Donjem Tesliću, pomenute snage neprijatelja prikupile su se na platou planine Borja, južno od s. Buletića, u rejonu Duge Njive - S. Đureševići - s. Kuzmići, da bi napale desno krilo 3. bataljona, odnosno 3. krajiške brigade.

Uoči predviđenog plana napada od četnika i domobrana, u Štab 3. bataljona 3. krajiške brigade, došao je 25. decembra, poslije podne, Sava Čereković sa dva druga, ranije komandir zaštitnog voda pri Štabu 4. krajiškog odreda. Bio je komandir jedne partizanske grupe koja je ilegalno djelovala u pozadini četnika. On je obavjestio članove Štaba o namjeri četnika i domobrana. Da bi preduhitrio neprijatelja, Štab 3. ba-

¹⁵⁷ Zbornik, tom 4, knj. 8, dok. br. 216.

¹⁵⁸ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 3 - Izvještaj Štaba 1. proleterske divizije Vrhovnom štabu za januar 1943.

taljona odmah je pojačao budnost u jedinicama. Poslije kratke procjene situacije odlučeno je da sa 1. i 3. četom krene preko planine Borje, zaobiđe četnike i napadne ih s leđa, a da 2. četvu ostavi na položajima prema Gornjem Tesliću. Snijeg je bio dubok i mokar. Trebalo je savladati nadmorsku visinu od nekoliko stotina metara. Bez obzira na to, čete su pod komandom zamjenika komandanta, Dušana Ožegovića, stigle na vrijeme i, u zoru, kada su se četnici i domobrani postrojavali da pođu u napad - koristeći se gustom borovom šumom, prišle na nekoliko desetina metara i potpuno iznenadile neprijatelja. Četnici i domobrani uopšte nisu mogli da se snađu. Poslije kratkotrajne, ali brze paljbe iz 18 puškomitraljeza, automata, pušaka i eksplozija ručnih bombi, neprijatelj je razbijen. Jedini je pružio otpor Jovo Kitić, komandant četničkog bataljona »Vojin Tankosić«, inače, pretendent za položaj komandanta svih četnika u srednjoj i zapadnoj Bosni, koji je poginuo za teškim mitraljezom.

U ovoj borbi, pored Kitića, poginulo je i 30 četnika, dok ih je veći broj bio ranjen, a 6 ih je zarobljeno. Ubijeno je i ranjeno 30 domobrana, a 10 zarobljeno, među kojima i komandir jedne satnije. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 3 puškomitraljeza, 30 pušaka i preko 5.000 metaka, kao i velika količina novca koji se nalazio u Kitićevo rancu.

Naši gubici bili su 2 mrtva borca i 7 ranjenih.

Jedinice 3. i 4. bataljona napale su oko 19 časova, 28. decembra jednu domobransku satniju u Gornjem Tesliću. Zarobljeno je 40 domobrana i jedan oficir.

Zaplijenjeno je 46 pušaka, jedna mašinka, 2 pištolja i preko 5.000 metaka. Već, 28/29. decembra neprijatelj je intervenisao s oklopnim vozom koji je iz Doboja, preko Teslića, dovukao u Gusti Teslić. Radi toga su se jedinice oba bataljona morale iz Gornjeg Teslića povući na polazne položaje.

Na sektoru 1. i 2. bataljona, za to vrijeme, nije bilo nekih većih okršaja. Bataljoni su čistili teren i politički radili sa narodom.

U isto vrijeme dok je 3. krajiška brigada vodila borbe oko Teslića, neprijatelj je intervenisao i na sektoru kod 1. proleTERSKE i 3. sandžačke proleTERSKE brigade, kako bi jedinice 1. proleTERSKE divizije izbacio iz srednje Bosne,¹⁵⁹ i to:

- od Banje Luke preko Klačnica prema Prnjavoru, snagama od oko 350 Nijemaca i nekoliko stotina četnika;

- od Prnjavora prema s. Lišnja, snagama oko 500-600 ustaša i četnika, i slabijim snagama od Čelinca i iz rejona Crnog Vrhla prema Jošavci i preko Kotor-Varoši ka Javoranima. Međutim snažnim otporom 1. proleTERSKE i 3. sandžačke brigade svaki put bili su vraćeni na polazne položaje.

*

Posljednjih dana decembra 1942. došlo je do kadrovskih promjena u štabovima bataljona 3. krajiške brigade.

¹⁵⁹ Isto, str. 17 i 18.

Za političkog komesara 2. bataljona, naredbom Štaba Divizije postavljen je Milan Ćup umjesto Bore Kecmana, koji je otišao na novu dužnost u Štab 5. krajiškog NOP odreda.

Za komandanta 3. bataljona postavljen je Savo Trikić, do tada politički komesar u istom bataljonu. Na njegovo mjesto postavljen je Danilo Simonović, a za njegovog zamjenika Martin Bagi.

Za komandanta 4. bataljona postavljen je Milan Bosnić, do tada komandant 3. bataljona, a za političkog komesara Nikola Jončić Koča.

Za zamjenika komandanta 4. bataljona postavljen je Đoko Čubrilo. Za komandira 1. čete 3. bataljona Stevo Miljuš, a za komandira 2. čete 3. bataljona Nikola Banović (poginuo marta 1943. u s. Voljice kod Gornjeg Vakufa). Simonović, Jončić i Bagi došli su iz sastava 1. proleterske brigade.

Oslobođenje Teslića

Za odluku da se napadne i likvidira neprijateljevo uporište u Tesliću, opredjeljivali su višestruki razlozi: jedinice bi se snabdjele municijom i naoružanjem, posebno artiljerijskim, odećnom opremom, hranom i drugim materijalnim sredstvima; stekli bi se bolji uslovi za dejstva na komunikaciji Sarajevo - Brod, koja je bila od životnog interesa za neprijatelja; četnici bi izgubili oslonac na koji su uvijek računali, snabdjevali se municijom i, zajedno s ustašama, domobranima i Nijemcima, napadali partizanske jedinice; mnogi borci koji su ranije pripadali 4. krajiškom odredu imali bi mogućnost da se svrstaju u jedinice 1. proleterske divizije i, na kraju, da se povrati vjera naroda ovoga kraja u NOP, jer su četnici, poslije puča u Jošavki, poubijali veliki broj vojnih i političkih rukovodilaca, boraca i simpatizera NOP-a u srednjoj Bosni.

Garnizon Teslić branile su dvije bojne 4. pješadijske pukovnije i 22. 1 23. satnija 1. pješadijske pukovnije, ukupno oko 1.250 domobrana i manji broj ustaša, sa 4 haubice, 2 brdska topa, 4 protivtenkovska topa, 2 topa »pito«, 16 teških mitraljeza i 63 puškomitraljeza. U odbrani grada učestvovalo je i oko 250 žandarma i jedan voz sa nekoliko blindiranih kola.¹⁶⁰

Za odbranu grada neprijatelj je organizovao dva pojasa. Spoljnji pojas odbrane posjednut slabijim snagama, u grupnom rasporedu, sačinjavali su betonski i drveno-zemljani bunker i izgrađeni na dominantnim visovima oko grada, opasani sa po 2-3 reda bodljikave žice, ispred kojih su bile postavljene protivpješadijske potezne mine. Na unutrašnjem pojasu neposredno iza ivice grada bili su izgrađeni bunker i povezani rovovima i saobraćajnicama, ispred kojih se nalazila bodljikava žica. Sve tvrde zgrade - kasarne, fabrike i ostale zgrade bile su pripremljene za odbranu. Neposredno oko grada nalazile su se manje grupe četnika, koje su bile aktivne i imale ulogu predstraža.¹⁶¹

Posebno dobar sistem vatre neprijatelj je organizovao na zapadnoj strani grada, oko puta i željezničke pruge koja vodi za Gornji Teslić -

¹⁶⁰ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 175, str. 383 i 176, str. 387-390 - Izvještaj 4. oružničke pukovnije i ustaškog doglavnika.

¹⁶¹ Izvještaj Štaba 1. proleterske divizije - Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 3, str. 16.

u rejonu Kačuna (k. 286) na visovima u rejonu k. 264. južno od s. Simića i oko crkve koja se nalazi neposredno pored komunikacije.

Organizaciju i izvođenje napada, Štab 1. proleterske divizije povjerio je Štabu 3. krajiške brigade. Napad je izveden sa dvije borbene grupe. Prva u sastavu: 2. i 6. bataljon 1. proleterske i 2. bataljon 3. krajiške brigade i, druga grupa, u sastavu: 1, 3. i 4. bataljon 3. krajiške i 4. bataljon 1. proleterske brigade.

Prva grupa dobila je zadatak da napada sa sjeveroistoka i zatvori pravac od Doboja i Tešnja, a druga, duž komunikacije Gornji Teslić - Teslić, s tim da se obezbijedi desno sa pravca planine Borje, a lijevo od Prnjavora i Dervente. Dva bataljona 1. proleterske zatvarala su pravac od Prnjavora, a 3. sandžačka od Banje Luke.

Napad je počeo 31. decembra 1942. godine oko 22 časa.

Da bi se postiglo što veće iznenađenje, polazni položaji bili su veoma udaljeni. Za 3. krajišku na liniji: Bijela Zemlja - s. Ranković - Mukadanovac - s. Ljeljun. U toku podilaženja 1. i 3. bataljon rastjerali su manje grupe četnika i podišli neprijateljevim utvrđenjima na bezimnim visovima u rejonu s. Simići i Kačun (k. 286), na kojima se nalazilo preko 30 dobro branjenih i međusobno povezanih bunkera opasnih bodljikavom žicom i minskim poljima. Grupe bombaša u prvom jurišu likvidirale su veći broj bunkera na pravcima oba bataljona. Napad je zaustavljen. Svi pokušaji da se u narednih nekoliko juriša savlada neprijateljeva posada u preostalim bunkerima, nisu uspjeli. Umjesto da manjim dijelovima blokiraju preostale bunkere, a glavnom produže napad, bataljoni su se zadržali na dostignutoj liniji i utvrđivali se. Izgubljeno je dragocjeno vrijeme. Sem toga, 4. bataljon koji je trebalo da napada duž komunikacije, greškom svoga štaba je zakasnio.

U napadu na bunkere ranjen je borac 3. čete 3. bataljona Rade Ćurguz. Gađao je naizmjenično puškomitraljezom i bacao bombe. U jednom momentu njemu je bomba odbila obje ruke od lakata i izbila desno oko. Na putu za brigadni sanitet govorio je: »Još ću ja tući ustaše ... drugovi će mi dati teški mitraljez, pa ću ja ovim patrljcima da okidam ... i nišanim lijevim okom«. Stradao je zajedno sa ostalim ranjenicima, kada je bolnica prešla rijeku Neretvu.

Za to vrijeme 4. bataljon 1. proleterske, koji je napadao na desnom krilu iz rejona s. Dolići - s. Vlajići, kosom preko k. 283. i s. Barići, prvi je savladao otpor neprijatelja na pravcu svog nastupanja, upao u grad i dospio do mosta na r. Usori u samom gradu. U naletu je zarobio od neprijatelja 2 topa. Već je bilo svanulo.

I prva borbena grupa, iako zaobilaznim putem, otpočela je napad sa malim zakašnjenjem. Cim je u rejonu Zarkovina, 5 km istočno od Teslića, prešla most na rijeci Usori, 2. bataljon 3. krajiške brigade koji se kretao na čelu kolone, skrenuo je ulijevo i u visini Lepo brdo (k. 409), posjeo položaje, da bi spriječio eventualnu intervenciju neprijatelja od Doboja. Djelom snaga porušio je cestu i željezničku prugu, ali nije likvidirao posadu na željezničkoj stanici Vrela. Drugi bataljon 1. proleterske brigade, bez jedne čete, produžio je pokret preko Humine i Debelog brda (tt 476) prešao put Tešanj - Teslić i posjeo položaje na liniji Martinovac (k. 458) - Kovačevina, sa zadatkom da zatvori pravac od

Tešnja. Šesti bataljon 1. proleterske očistio je u prvom naletu sela Pejići i Stenja i izbio u rejon mosta na desnoj obali Usore. Posjedanjem ovih položaja, ova borbena grupa obezbjedila je nesmetan napad 3. krajiške i 4. i 6. bataljona 1. proleterske brigade na neprijateljevo uporište u Tesliću.

Iako je već svanulo, 1. i 3. bataljon 3. krajiške produžili su napad i, koristeći se uspjehom 4. bataljona 1. proleterske brigade, upali u grad sa zapadne strane. Četvrti bataljon 3. krajiške napadao je duž komunikacije Pribinić - Teslić. U isto vrijeme 2. bataljon 3. krajiške u rejonu Žarkovina, zarobio je 147 domobrana, 5 oficira i 3 žandarma. Zaplijenjeno je 140 pušaka, 11 puškomitraljeza, 2 minobacača, 3 mašinke, oko 200 bombi i 20.000 metaka. Gubici 2. bataljona 2 poginula i 7 ranjenih.¹⁶²

Četvrti bataljon 1. proleterske brigade, iako je poslije prvog upada u grad bio prisiljen da napusti topove i da se povuče na ivicu grada, u drugom napadu ponovo je zarobio neprijateljevu artiljeriju, prodro u grad i spojio se sa 6. bataljonom u rejonu mosta. Zamjenik komandanta bataljona, Milan Antončić Velebit, kao stari i iskusni artiljerac, iskoristio je zaplijenjene topove, formirao posadu i poslije kratkog vremena prva granata pogodila je zgradu u kojoj se nalazila Komanda garnizona, čime je stvorena mogućnost da jedinice prodru u zgradu kasarne i fabrike.

Nije pomogla ni intervencija oklopnog voza, koji su uništili hrabri artiljerci protivtenkovskim topovima. Grad je konačno bio oslobođen.¹⁶³

Poslije oslobođenja Teslića, komandant 1. proleterske divizije izvjestio je o tome Vrhovnog komandanta.¹⁶⁴ »Grad je zauzeo Kraljevački bataljon i zaslužuje svaku pohvalu«.

Međutim, Teslić su oslobodili 1, 3. i 4. bataljon 3. krajiške brigade i 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade, dok su ostali bataljoni 1. proleterske zatvarali pravac od Prnjavora i Tešnja (primjedba S.T.).

U toku borbe zarobljeno je 38 oficira i preko 1.000 domobrana među kojima i pukovnik Binder. Zaplijenjeno je: 4 haubice, 1 brdski top, 4 protivkolska topa, 2 topa »pito«, 8 minobacača, 12 teških mitraljeza, 60 puškomitraljeza, oko 1.500 pušaka, preko 1.000 artiljerijskih granata, oko 1.000 mina za minobacače, nekoliko stotina hiljada metaka, velik broj bombi i druga ratna oprema. Pored toga, zaplijenjeno je 15 vagona vojničke opreme i 10 vagona raznih životnih namirnica.¹⁶⁵

Koliko je neprijatelj bio ošamućen, pa i iznenađen porazom u borbi za Teslić, vidi se i iz izvještaja komandanta 4. žandarmerijskog puka, poslanog Glavnom štabu Domobranstva gdje kaže da je poslije prvih napada na grad i upada partizana nastala čitava zbrka i strah, jer su partizani. . . »po ulasku u grad odmah munjevitom brzinom zauzeli sva nadleštva«.¹⁶⁶

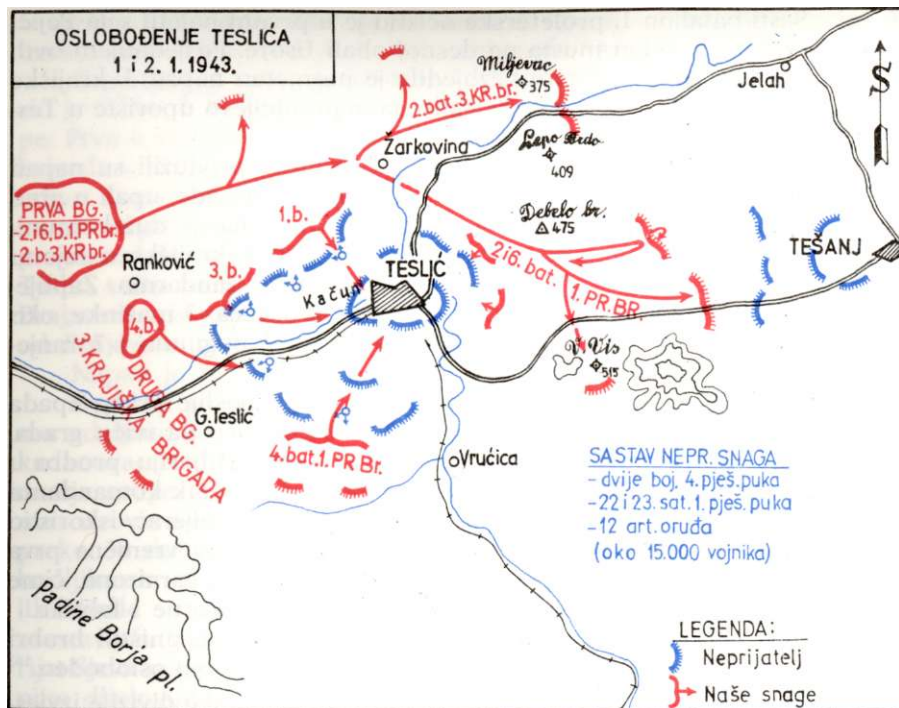
¹⁶² Zbornik, tom 4, knj. 10, str. 60.

¹⁶³ Podatak u knjizi »Prva proleterska brigada«, na str. 156, autora Miloša Vuksanovića, gdje stoji »Ponovio se slučaj sa Kotor-Varoši, kada su bataljoni 1. proleterske brigade izvršili zadatak 3. krajiške brigade« - ne odgovara istorijskim činjenicama.

¹⁶⁴ Izvještaj-depeša Štaba 1. proleterske divizije, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 16, str. 39.

¹⁶⁵ Izvještaj Štaba 1. proleterske divizije, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 42, str. 101-107.

¹⁶⁶ Izvještaj 4. oružničke pukovnije, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 175, str. 383.

A ustaški doglavnik iz Tešnja izvjestio je da je u napadu učestvovalo oko 15.000 partizana.

... »niti su imali topova niti bacača, nego kada su osvojili naše topove i bacače, onda su nas tukli sa tim našim topovima i bacačima«, i dalje. ... »Partizani su tako dobro naoružani, da je skoro svaki treći partizan oboružan sa strojopuškam ili strojosaamokresom i da skoro obične puške ne upotrebljavaju u borbi, nego samo automatsko oružje i teško oružje... Opremljeni su vrlo dobro, a neobično su disciplinovani i ne smiju se njihove snage podcjenjivati... Njihova promidžba je tako jaka i opasna da je teško naše domobrane skloniti na jednu uspješnu borbu protiv njih... Partizani su u Tesliću razdijelili narodu hranu, isplatili tvorničke radnike i nikoga nisu maltretirali ili klali.«¹⁶⁷

Bio je to veliki uspjeh jedinica 1. proleterske divizije, drugi po redu za nepunih mjesec i po dana, koji je priznao i tako zagriženi protivnik, kao što je ustaški doglavnik. Da bi opravdao neuspjeh svojih snaga, pretjerao je kad je rekao da je svaki treći partizan naoružan automatskim oružjem. Pobjeđivali su hrabrost, visok moral boraca i njihova vjera u pobjedu.

Štab 1. proleterske divizije organizovao je odbranu Teslića i zatvorio pravac od Doboja i Tešnja. Treća krajiška bez 2. bataljona otpočela je evakuaciju plijena, a 4. bataljon 1. proleterske brigade primio je ulogu posadne jedinice. Za evakuaciju su iskorišteni i domobrani, sem oficira, koji su odmah upućeni u Vrhovni štab.

¹⁶⁷ Izvještaj ustaškog doglavnika, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 176, str. 387.

Život se u Tesliću brzo normalizovao. U gradu i okolnim selima zaveden je red i počeo vrlo intenzivan politički rad. Održavane su priredbe za narod i borbe jedinica. Građani su imali priliku da slušaju radiovijesti »Slobodne Jugoslavije«, preko zvučnika koji su bili postavljeni u gradu. Javilo se i nekoliko dobrovoljaca koji su stupili u naše jedinice. Otpočela je i mobilizacija mladića sa šireg područja oko Teslića, što je ukazivalo na potrebu da se grad što duže zadrži u našim rukama i da se jedinice zadrže na terenu srednje Bosne.

U dotadašnjim borbama zarobljeni domobrani su razoružavani i, poslije kratkog saslušavanja pušteni kućama. To je imalo snažnog uticaja na njihovo držanje i većina od njih su se, bez straha, predavali partizanima. U Tesliću nije bio takav slučaj. Štab Divizije dodjelio je 1. proleterskoj 400, a 3. krajiškoj i 3. sandžačkoj po 300 domobrana da s njima intenzivno politički rade i da se, poslije izvjesnog vremena, oni koji se pokažu najboljim, mobilišu u naše jedinice.¹⁶⁸ To je podrazumjevalo pored intenzivnog političkog rada, i korektan odnos starješina i boraca prema domobranima i njihova redovna ishrana. Do toga nije došlo zato što su Nijemci vrlo brzo intervenisali, tako da je 3. krajiška brigada sve zarobljene, uz pratnju, sprovela u Ključ i Bosanski Petrovac, s tim da se sprovedu dalje za Hrvatsku.

Dan poslije oslobođenja Teslića, 1. i 3. bataljon 3. krajiške nalazili su se u Tesliću, 4. bataljon u s. Rankoviću, a 2. bataljon u rejonu s. Vrela.

Poslije oslobođenja Teslića, Štab 1. proleterske divizije oformio je divizijsku artiljeriju od 2 haubice i 1 brdskog topa. U ovaj broj nisu uračunati zaplijenjeni protivtenkovski i protivavionski topovi. Organizovano je i skladište municije za sve vrste naoružanja. Poboljšano je i liječenje ranjenika, jer su u naše jedinice došla još 3 ljekara, i to dva iz Teslića, od kojih je jedan bio Jovan Zmajević i jedan iz Jajca. Pored toga, organizovana je i obavještajna služba u Diviziji kao poseban organ štaba.¹⁶⁹

Štab 1. proleterske divizije, naredio je 3. januara 1943. u 23 časa Štabu 3. krajiške¹⁷⁰ da se sa tri bataljona zadrži na prostoriji s. Vrućica - Gornji Teslić - s. Osivica - s. Vitkovci, sa zadatkom da aktivno djeluje na tom prostoru i brani Teslić, a da jedan bataljon uputi u rejon s. Liplje - Maslovar, sa zadatkom da goni razbijene grupe četnika i uspostavi vezu s jedinicama 3. divizije u rejonu Skender Vakuf - Šiprage. Istim naređenjem regulisani su i ostali zadaci 3. krajiške brigade kao što su: evakuacija materijalnih sredstava, čuvanje zarobljenika, politički rad sa zarobljenicima i narodom Teslića i okolnih sela.

Jednovremeno, 1, 4. i 6. bataljonu 1. proleterske brigade naređeno je da odmah krenu prema s. Kulašima i Popovićima u sastav ostalih snaga Brigade, tako da su vrlo podesni položaji na liniji Martinovac - Miljevac prema Doboju i Tešnju ostali prazni. U to vrijeme 2. bataljon 3. krajiške brigade nalazio se sjeverno od komunikacije Doboje - Teslić, u rejonu s. Žarkovina - Križ (tt 307) - s. Vrela, i aktivno dejstvovao na

¹⁶⁸ Naređenje Štaba 1. proleterske divizije, Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 7, str. 40.

¹⁶⁹ Tom 4, knj. 9, br. dok. 61.

¹⁷⁰ Tom 4, knj. 9, br. dok. 17, str. 40-43.

komunikaciji Jelah - Žarkovina i na putu Jelah - Križ. Četvrti bataljon 3. krajiške brigade krenuo je za Komušine, u kojima je zarobio 16 legionara i zaplijenio 16 pušaka. Zatim je produžio sa čišćenjem ostalih sela i razoružavao legiju. Prvi bataljon bio je angažovan na evakuaciji plijena, a 3. oko zarobljenika.

Čim su dobili zadatak, 1, 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade krenuli su u sastav svoje brigade, ne čekajući da ih smjeni 3. krajiška, čime je načinjena velika greška.

Komandant njemačke 718. divizije, sa sjedištem u Sarajevu, bio je jako pogođen gubljenjem Teslića. To, prije svega zato što je Teslić bio važan politički i ekonomski centar, i uporište koje je služilo za odbranu pruge Sarajevo - Brod. Radi toga prikupio je nove snage u Doboju i Tešnju i uputio ih u napad na tek oslobođeni Teslić. Glavninu snaga sačinjavala je borbena grupa »Sperling«, njemačka 718. divizija iz Doboja sastava: 738. bataljon, ojačan sa 2 baterije 668. artiljerijskog puka i bataljon domobrana.¹⁷¹ Neprijatelj je nastupao sa dvije kolone od Doboja - s jednom uz lijevu, a sa drugom uz desnu obalu Usore - a sa trećom kolonom od Tešnja prema Tesliću. S obzirom na udaljenost i angažovanje jedinica na drugim zadacima, Štab 3. krajiške brigade nije bio u stanju da brzo interveniše i na vrijeme posjedne položaje, koje su napustili bataljoni 1. proleterske.

Pošto nije naišao ni na kakav otpor, neprijatelj je 6. januara upao u Teslić.¹⁷² Radi toga su bataljoni 3. krajiške brigade posjeli nove položaje: 4. bataljon na liniji Gornji Teslić - Gusti Teslić, 3. bataljon Mukadinovac - s. Ranković, 2. bataljon Strašanica - Kamenje. Na tim položajima bataljoni su ostali do 14. januara, uznemiravajući neprijatelja u gradu. Pokušaj neprijatelja da odbaci 3. i 4. bataljon prema Pribiniću nije uspio. Naročito jak pritisak vršio je na položaje 4. bataljona u rejonu Gusti Teslić, ali je snažnim protivnapadom 4. bataljona razbijen i natjeran u bijeg.

Prema naređenju Štaba 1. proleterske divizije u 19. časova, 14. januara 1943. 3. krajiška brigada obnovila je napad na Teslić sa zapadne strane, duž komunikacije Gusti Teslić - Teslić.¹⁷³ U isto vrijeme dva bataljona 1. proleterske brigade napadala su s istočne strane, a jedan bataljon bio je angažovan za zatvaranje pravca od Doboja.

U toku napada likvidirana je spoljna odbrana neprijatelja i jedinice su upale u grad. Međutim, neprijatelj se vrlo uporno branio iz tvrdih zgrada, a naročito je pružao jak otpor iz dva oklopna voza koja je dovikao iz Doboja. Jedinice su se, radi toga, povukle u zoru na polazne položaje.

Napad je, po naređenju Štaba Divizije obnovljen u 21 čas i 15. januara,¹⁷⁴ ali Teslić ni ovoga puta nije bio oslobođen. Protivtenkovski top »pito« koji je privučen u streljački stroj 3. bataljona, na kome su bili hrabri artiljerci Dušan Carić, Bojan Tintar, Đuro Pećanac i drugi,

¹⁷¹ Zapovijest komandanta njemačke 718 divizije; Zbornik, tom 12, knj. 3, br. dok. 3, str. 14.

¹⁷² Izvještaj Štaba 1. proleterske divizije, Zbornik, tom 4, knj. 9, dok. 4, str. 19.

¹⁷³ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 71.

¹⁷⁴ Izvještaj Štaba 1. proleterske divizije, Zbornik, tom 4, knj. 9, dok. 4, str. 19.

nije bio u stanju da, uz pomoć bombaša i puškomitraljeza, likvidira jako utvrđene objekte neprijatelja. I ovoga puta bataljoni su se povukli na polazne položaje. Nisu uspjeli ni bataljoni 1. proleterske brigade.

Samo na sektoru 3. brigade, ovoga puta zarobljeno je 150 domobrana, 3 oficira i 1 podoficir. Nije utvrđen broj poginulih. Zaplijenjeno je 10 puškomitraljeza, 1 teški bacač sa 42 mine, 60 pušaka, 4 strojnice, 2 pištolja, 1 dvogled i druga ratna oprema.¹⁷⁵

Gubici 3. krajiške brigade: 7 poginulih i 18 ranjenih.

Napad na Teslić obnovljen je u 22 časa i 17. januara,¹⁷⁶ ali, opet, bez uspjeha. Neprijatelj je i ovoga puta pružio žilav otpor. Odbranu grada sačinjavale su dvije bojne domobrana, oko 300 Nijemaca i 2 oklopna voza. U toku napada, posada u Tesliću bila je obavještena da joj stiže pojačanje i naređeno je da izdrži. Naime, 17. januara 1943. u toku priprema za napad, od Doboja je krenula njemačka kolona pješadije sa 5 tenkova, 3 haubice i 2 brdska topa,¹⁷⁷ koja je pravovremeno intervenisala i sa obje strane Usore, stigla u visinu Jelaha, a zatim produžila prema Tesliću, ugrozila odbranu naših snaga i upala u Teslić. Jedinice su bile prisiljene da se povuku.

Jake njemačke i domobranske snage 20. januara 1943. iz Teslića, uz podršku artiljerije i minobacača, otpočele su napad na položaje 3. krajiške brigade na cijelom frontu preko Gornjeg Teslića i Rankovića do s. Osivice, da bi što dalje odbacili jedinice Brigade. Borba je trajala cio dan. Naročito jak pritisak neprijatelj je vršio duž drumu na spoju između 3. i 4. bataljona, ali bez uspjeha. Na kraju dana neprijatelj je bio prisiljen da se povuče u Teslić.

Ubijeno je 10, a zarobljeno 20 neprijateljevih vojnika. Nijemci su 21. januara 1943. obnovili napad. Sa oko 1.600 vojnika, uz podršku dva aviona i šest haubica izvršili su vrlo jak pritisak na položaje Brigade, da je odbace što dalje od Teslića i prodru u Pribinić.

Međutim, snažnim otporom, Nijemci su potučeni i odbačeni prema Tesliću, uz gubitke od 15 poginulih i veći broj ranjenih, među kojima i 4 oficira.

Zaplijenjen je jedan minobacač i 34 tovarna konja iz sastava prateće jedinice, sa cjelokupnim ratnim materijalom.

Gubici Brigade: 3 borca poginula i 24 ranjena.¹⁷⁸

Što je vrijeme više odmicalo, neprijatelj je bio sve aktivniji. Svakog dana vršio je jak pritisak na položaje Brigade, koja je imala više gubitaka od neprijateljeve artiljerije i minobacača nego od pješadije. Podilaženje je vršio u jutarnjim časovima dok je još trajala magla, a oko 9-10 časova otpočinjao juriš.

U borbi sa Nijemcima i ustašama 23. januara, samo na sektoru 3. i 4. bataljona ubijeno je 80 neprijateljevih vojnika, dok ih je veći broj ranjen. Borba je trajala od 11 do 18 časova. Zarobljen je jedan Nijemac. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza »šarca«, 1 teški minobacač sa 36 mina, 1 teški mitraljez, 2 postolja od minobacača, 39 pušaka, 2 mašinke,

i" Zbornik, 4, knj. 9, br. dok. 71.

¹⁷⁶ Zbornik, tom, 4, knj. br. dok. 73.

¹⁷⁷ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 82 i 83.

¹⁷⁸ Isto.

6 pištolja, 24 sanduka mitraljeske municije, 10.000 puščanih metaka, 2 sanduka municije za strojnicu, 22 tovarna konja i druga ratna oprema.¹⁷⁹

Da bi doskočili neprijatelju, štabovi bataljona i komande četa činili su sve kako da nanesu što veće gubitke i postignu iznenađenje, iako je neprijatelj bio brojno jači. Kao jedan od primjera dogodio se 28. januara 1943. Naime, 3. vod 3. čete 3. bataljona, ojačan sa 2 puškomitraljeza, u toku noći postavio je dobro organizovanu zasjedu Nijemcima neposredno pri izlasku iz grada, između brda Kačun (k. 286) i s. Simići, odakle su Nijemci svako jutro polazili u napad i to u koloni, da bi se kasnije razvijali na streljački stroj. Bila je gusta magla, tek što se dobro razdaniilo. Nijemci su se kretali bezbrižno, jer su naši položaji bili dosta daleko. Odjednom ih je obasula jaka puškomitraljeska vatra i ručne bombe. Bili su potpuno iznenađeni. Nisu opalili ni jednog metka.

Ubijeno je 25, a zarobljen jedan Nijemac, dok ih je veći broj bio ranjen. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza »šaraca«, 2 strojnice, 19 pušaka i druga ratna oprema. Bila je to prethodnica jedne veće kolone. Vod se teškom mukom povukao pod artiljerijskom i mitraljeskom vatrom glavne kolone, ali bez gubitaka. Nijemci su poslije toga bili oprezniji.¹⁸⁰

U međuvremenu uspostavljena je veza i sa jedinicama 3. divizije koje su djelovale na komunikaciju Zenica - Žepče.

Dok su naše jedinice vodile borbu sa Nijemcima, ustašama i domobranima, manje grupe razbijenog četničkog odreda *Borja*, napadale su ih s leđa iz rejonu Čečave, Čavka planine, Borje i Uzlomca, razvlačile ih i prisiljavale na utrošak municije. Radi toga je Štab 3. brigade odlučio, da sa glavnim snagama zatvori pravac Teslić - Pribinić, a manjim snagama goni četničke dijelove. U to vrijeme 1. bataljon nalazio se u rejonu Kotor-Varoša i obezbjeđivao divizijsku bolnicu.

Nijemci, ustaše, domobrani i Ustaška legija uz podršku 6 haubica, više minobacača i 2 aviona, otpočeli su 23. januara 1943. u 10 časova napad na položaje Brigade u dve kolone: jednom od Teslića preko s. Osivice prema Čečavi, u jačini od 800 vojnika i, drugom, južno od puta Teslić - Pribinić - padine Borje, prema s. Buletiću sa 500-600 vojnika, dok je duž puta uputio slabije snage. Borba je trajala čitav dan. Redali su se obostrani napadi i protivnapadi. Zadatak Brigade bio je da po svaku cijenu izdrži i ne dozvoli neprijatelju da prodre u Pribinić i ugrozi divizijsku bolnicu koja je bila smještena u s. Liplje, Štab Divizije i pozadinu 1. proleterske i 3. sandžačke brigade koje su držale položaje, prema Čelincu.

Zahvaljujući dobroj organizaciji odbrane, sadejstvu među bataljonima i upornoj odbrani boraca, na kraju dana, bočnim protivnapadima s padine Borje i Čavke planine, neprijatelj je bio prisiljen na povlačenje. Ostavio je na bojnog polju oko 100 poginulih vojnika i 4 njemačka oficira.¹⁸¹ Zaplijenjeno je mnogo ratnog materijala, između ostalog, 1 teški njemački minobacač sa 36 mina, 1 puškomitraljez »šaraca«, 35 konja sa municijom i drugom ratnom opremom. Naši gubici bili su 4 poginula

¹⁷⁹ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. 35, str. 61.

¹⁸⁰ Zbornik, tom 4, knj. 10, br. dok. br. 21.

¹⁸¹ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 130, str. 301.

i 24 ranjena borca, od kojih 6 teže. Samo za vrijeme protivnapada 3. bataljona, poginuo je komandir 2. čete 3. bataljona Milan Kerkez Ujko i borci Akif Čoladžić, Petar Atlagić, Petar Radušić i Drago Radišić i drugarica Mika Kovačević Mikica, a ranjen je zamjenik komandira čete Nikola Vranješ i još 3 borca. Bio je to težak gubitak za 3. bataljon, a posebno za njegovu 2. četu.

Za pokazanu hrabrost i uspješno rukovođenje, na prijedlog Štaba 3. krajiške brigade, Štab 1. proleterske divizije pohvalio je 3. i 4. bataljon.¹⁸²

Tih dana od ukupnog broja boraca u Brigadi, bilo je 207 članova KPJ, svrstanih u 27 čelija i 343 člana SKOJ-a, svrstanih u 18 aktiva.¹⁸³ To je predstavljalo udarnu i političku snagu Brigade.

Zahvaljujući uspjesima u dotadašnjim borbama, a naročito poslije oslobođenja Bihaća, Jajca i Teslića u decembru 1942. i januaru 1943. godine, ideološko-politički i kulturno-prosvjetni i zabavni rad u jedinicama su bili u punom zamahu, a što je vrijeme više odmicalo sve su više dobijali i na snazi.

U isto vrijeme organizovan je vrlo jak politički rad sa narodom. Formirani su i novi narodnooslobodilački odbori kao istinski organi narodne vlasti, od ljudi koji su i pored četničkog terora, ostali vjerni narodnooslobodilačkom pokretu. Ponovo je formiran Okružni komitet KPJ za srednju Bosnu na čelu sa Šefketom Maglajićem, koji je sa grupom iskusnih političkih radnika došao iz Bosanske krajine. Takođe, oformljena su i okružna rukovodstva USAOJ-a i AFŽ-a.

Obnovljen je i 4. krajiški odred sastavljen od boraca gerilskih grupa koje su ostale na terenu srednje Bosne poslije prelaska Proleterskog bataljona Bosanske krajine u Slavoniju, juna 1942. kao i boraca koji su ponovo prešli na stranu NOP-a.

Sve je to imalo snažnog uticaja na raspoloženje naroda ovog kraja i dalje jačanje NOP-a, posebno u široj okolini Prnjavora.¹⁸⁴

Da bi pomogla 3. krajiškoj, 1. proleterska brigada je napala neprijateljevo uporište u Prnjavoru i oslobodila mjesto, a zatim je sa 2 bataljona izbila na r. Savu kod Bosanskog Kobaša. Narod Prnjavora i Vijačana dočekao je borce 1. proleterske brigade sa velikim oduševljenjem. Brigadi se priključio i Motajički četnički odred pod komandom Ljube Pokrajca, koji nije priznavao komandu Rade Radića i ugovor koji je Radić potpisao s ustašama.

Četnički komandanti nisu bili zadovoljni s postupcima njemačkih starješina. Smatrali su da Nijemci nisu vjerovali u njihovu odanost i da se ne zalažu dovoljno u borbi protiv partizana. Tako, na primjer, Rade Radić, komandant bosanskih četnika, u dopisu od 17. januara 1943. koji je poslao njemačkom komandantu u Banju Luku, žalili se na postupke

¹⁸² Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 129.

¹⁸³ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. im Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 61.

njemačkog obrljantanta g. Liprehta¹⁸⁵ u kome kaže da ovaj »potcenjuje partizane i da je radi toga došlo do pada Prnjavora, zato što protiv partizana nisu upućene jače snage, jer su se one povratile iz s. Devetine i da uopšte nisu došle u dodir sa partizanima, te da... ne bi trebalo sumnjati u dobru volju četnika da sarađuju sa Nijemcima«.

I neprijatelj je nastojao da prikupi podatke o našim snagama. Tako, na primjer, o borbi na Tesliću u toku 17/18. januara 1943. u izvještaju 4. oružničke pukovnije stoji:

»17. siječnja u 21 sat ponovo su partizani sa jakom puščanom vatrom napali grad Teslić... Borba je trajala do 7 sati 18. sječnja... Bila je vrlo žestoka, a naročito na zapadnoj strani... U ovoj udarnoj partizanskoj brigadi bio je komandant Boško Pećanac (riječ je o Nikoli Pećancu komandantu 2. bataljona 3. krajiške) rodom iz Drvara, a politički komesar Filip Kljajić iz Valjeva (riječ je o komesaru 1. divizije)«.^{TM6}

U dotadašnjim borbama Brigada je rasla, postepeno se sređivala i organizaciono učvršćivala. Čete i bataljoni izrasli su u čvrste borbene kolektive. Pojačan je rad na vojnostručnom i političkom obrazovanju. Disciplina je bila na daleko većem stepenu, a moral boraca vrlo dobar. Sve su više uzimali maha ideološki i kulturno-prosvjetni rad. Ishrana boraca i sanitetsko zbrinjavanje i liječenje ranjenika i bolesnika bili su dobro organizovani. Međusobno povjerenje starješinskog i boračkog sastava u Brigadi kao cjelini, bilo je na daleko većem stepenu. Velike zasluge za to su imali članovi Politodjela Brigade i politički komesari jedinica.

Štab Brigade i potčinjene mu jedinice stekli su dragocjeno borbeno iskustvo, naročito u borbama za oslobođenje Bihaća, Jajca i Teslića. Već tada Brigada je bila sposobna da izvrši još teže i složenije zadatke.

Tako je, nakon punih mjesec i po dana, 3. krajiška poslije uspješnih borbi sa Nijemcima, ustašama i četnicima i započetog uspješnog političkog rada sa narodom, napustila srednju Bosnu i krenula na nove, ali još teže zadatke. Za to vrijeme stekla je iskustvo, kojem će se kasnije koristiti u borbi protiv neprijatelja, posebno Nijemaca. Njen starješinski kadar preduzimao je potrebne mjere kako bi borbenu gotovost i moralno-političko stanje podigli na još veći stepen, i da Brigada ne bi ostajala iza ostalih brigada Narodnooslobodilačke vojske.

¹⁸⁵ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 186, str. 413
¹⁸⁶ Zbornik, tom 4, knj. 9, br. dok. 203, str. 481^182.